

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА**
на дисертацію Лукашенка Євгена Миколайовича на тему:
**«МЕЖІ СВОБОДИ У ПОЛІТИЧНІЙ ДОКТРИНІ
ЛІБЕРАЛІЗМУ ФРІДРІХА ФОН ГАЄКА»,**
**що подана на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за
спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки**

Поняття свободи – фундаментальна категорія лібералізму. Лібералізм заявив про себе в Європі у XVII-XVIII ст. як могутня ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, проголосивши пріоритетність політичних, громадянських та економічних свобод. Ліберальний світогляд визнає ідеал індивідуальної свободи в якості універсальної мети. Самоцінність індивіда, його відповідальність не лише перед суспільством, але й перед собою, право на самореалізацію кожного, вільний розвиток та самоствердження складають основу принципу свободи особистості, який є базовим для всього ліберального дискурсу.

У цілому, ліберальна експлікація феномену свободи є домінантною у сучасному політичному дискурсі. Саме тому звернення Є. М. Лукашенка до дослідження феномену свободи у контексті політичної доктрини лібералізму Ф. А. фон Гаєка є виправданим і надзвичайно актуальним.

У формуванні дискурсу свободи вагому роль зіграли релігійні чинники. Свобода, рівність і братерство – основоположні категорії лібералізму – не що інше як «евангельські цінності». Своєрідною проекцією християнства виступає ідея свободи в ліберальному дискурсі. Лібералізм, як і християнство, визнає норми, встановлюючи межі свободи і прав однієї людини чіткими, а не розмитими межами прав і свобод іншої людини. Мається на увазі та обставина, що в християнстві свобода індивіда обмежується заповідями («не убий», «не вкради» тощо), що, врешті, сприяє зростанню відповідальності перед собою та іншими. Світська (ліберальна) проекція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи не етичними заповідями, а положеннями законів, стимулюючи таким чином

відповідальне ставлення індивіда як до своєї особистості, так і до оточуючих його людей.

Поняття свободи стало одним із центральних для концепції лібералізму Ф. А. фон Гаєка. Лібералізм, як зазначав Ф. А. фон Гаєк, ніколи не перебуває в спокої, домагаючись значного оновлення політики. На думку лібералів найнагальнішою у світі потребою є цілковите усунення перешкод для вільного зростання.

Теоретик послідовно розвивав концепцію еволюційного лібералізму. Він протиставляв «Космос» (спонтаний устрій, «вирощений» у середині соціуму, тобто, створений знизу еволюційними засобами) «Таксису» (створений устрій, організацію, що розпланована та керована зверху конструктивістськими засобами). Ф. А. фон Гаєк аргументовано доводив, що жорстке слідування конструктивізму та принципам планування – це шлях до тоталітаризму.

Динаміці суспільного розвитку, згідно з Ф. А. фон Гаєком, притаманний спонтаний характер. Саме тому формування розширеного порядку людських стосунків має виступати основою соціального прогресу. Домінантними у цьому процесі мають бути ринкові відносини, але не боротьба за справедливість, як вважалося, приміром, у марксистській концепції.

Суттєвих трансформацій в межах ліберального дискурсу ХХ ст. зазнала також ідея раціоналізму. На думку Ф. А. фон Гаєка, наукові, політичні та інші відмінності нашого часу базуються на певних базових відмінностях між підходами двох філософських шкіл. Обидві ці школи відносять себе до раціоналізму, але в них спостерігається кардинальна відмінність у поглядах на модель людської діяльності. Ці два типи раціональності він визначав як конструктивістський раціоналізм та еволюційний раціоналізм. Конструктивістський раціоналізм характерний для соціалізму, тоді як еволюційний раціоналізм – для лібералізму. Конструктивістський раціоналізм Ф. А. фон Гаєк вважав помилковим, оскільки він базується на

вигадці, що всі людські інституції були створені з якоюсь наперед визначеною метою, для виконання певної місії, тобто задум розуму тут первинний. Еволюційний раціоналізм припускає, що упорядкованість суспільства не постала внаслідок спланованих дій, а стала наслідком процесу відбору певних практик, які виникали або з іншою метою, або навіть випадково та зберігалися, оскільки забезпечували превалювання групи, в якій вони з'являлися.

Протягом тривалого періоду в оцінці різноманітних суспільно-політичних явищ превалював конструктивістський підхід. Пріоритетність цього підходу призвела до тенденції представляти ті цінності, яких він не може пояснити, або як довільні людські рішення, або як акти волі, або як звичайні емоції, але не як необхідні умови фактів. Конструктивістський підхід призвів до розхитування основ цивілізації та навіть самої науки, яка теж базується на системі цінностей, що не піддаються науковому підтвердженню. Наслідком того, що індивіди дозволяли собі обманюватися за допомогою конструктивістського погляду на світ був той факт, що людина обмежувала діапазон того, чого могла б досягти, оскільки саме знання меж можливого робило людину здатною цілком використовувати свої сили.

Відстоюючи ідеї лібералізму, Ф. А. фон Гаєк зазначав, що лібералам слід протистояти трьом найбільш впливовим антиліберальним економіко-політичним проектам ХХ ст.: соціалізму, кейнсіанству та доктрині «держави загального добробуту».

Саме тому звернення Є. М. Лукашенка до аналізу меж свободи у політичній доктрині лібералізму Ф. А. фон Гаєка є віправданим і надзвичайно актуальним.

Заслуговує на особливу увагу специфіка дисертаційного дослідження, яка насамперед полягає в умілому поєднанні різноманітних підходів до аналізу проблематики свободи у вимірах політичної доктрини лібералізму Ф. А. фон Гаєка. У цьому контексті, дисертаційна робота є актуальною та своєчасною.

У дисертаційному дослідженні відстежується зважений науковий підхід до визначення його мети та завдань (с. 17-18). Вдало визначені об'єкт і предмет дослідження, зміст яких свідчить про сутнісне розуміння та опрацювання на високому фаховому рівні автором обраної дослідницької проблеми. Оптимально продумана методологія дослідження вбирає в себе комплекс як загальнонаукових, так і спеціальних методів, що використовуються в політичних науках.

Робота складається із п'яти розділів, вирізняється ґрунтовним аналізом широкого спектру вітчизняних та зарубіжних джерел відносно поставленої проблеми. Дисертаційна робота Є. М. Лукашенка вирізняється успішним поєднанням ґрунтовної теоретичної бази, представленої широким колом класичних і сучасних досліджень у політологічному, історичному, соціально-філософському дискурсах. Вдало відпрацьована методика дослідження, що спирається на комплекс традиційних та новітніх методологічних підходів і методів.

Перший розділ присвячений ретроспективному огляду концептуальних підходів стосовно проблематики свободи у контексті дискурсу лібералізму.

Служно зазначається, що лібералізм від свого зародження схилявся до визнання ідеалу індивідуальної свободи як найбільш важкої цінності. Крім того, його гносеологічною передумовою стало виокремлення «людської індивідуальності, усвідомлення відповідальності кожної окремої людини за свої дії, як перед самим собою, так і перед суспільством, ствердження уявлення про рівність всіх людей від народження» (с. 26). Оскільки свобода вважається найбільшою індивідуальною цінністю, головна мета лібералізму полягає в усуненні перешкод для особистої свободи індивіда.

У другому розділі висвітлено теоретико-методологічні аспекти дослідження свободи та її меж у науковій спадщині Фрідріха Августа фон Гаєка. Сфокусовано увагу на поняттях розширеного порядку, колективістських ідеологій та ін.

У розділі слушно зазначається, що у своїх дослідженнях Ф. А. фон Гаєк «переважно використовує суб'єктивізм та методологічний індивідуалізм» (с. 62). Виокремлено три ключових твердження, що лежать в основі методологічного індивідуалізму: 1) індивід є за визначенням діяльною істотою; 2) у процесі своєї діяльності люди вступають у взаємодію між собою, утворюючи суспільство; 3) для вивчення суспільства необхідні знання стосовно непередбачуваних результатів діяльності людей (с. 63).

У третьому розділі здійснено концептуалізацію понять свободи і демократії. Наголошується, що «демократія є однією з найважливіших гарантій свободи» (с. 72). Адже демократія – це один із небагатьох мирних способів передачі влади. Вона непомітна, доки існує, але її ліквідація може привести до помітних та часто катастрофічних наслідків.

Цікавим видається аналіз терміну демархія, який, на думку дисертанта, «підходить для позначення того ідеалу, який початково означав термін «демократія». До речі, сам термін «демократія» не був першим і витіснив свого попередника слово «ізономія», що означало ідеал всезагальної рівності перед законом» (с. 84).

У розділі розглянуто проблематику лобізму, монополізму, гіпертофії уряду і профспілкового руху як загроз свободі та демократії. Здійснено аналіз пропаганди та зловживання термінами. Детально розглянуто питання розподілу гілок влади.

Четвертий розділ присвячений аналізу проблематики економічної свободи. Здійснено концептуальну демаркацію між поняттями індивідуалізму та колективізму. У контексті теорії Ф. А. фон Гаєка обґрунтовується, що «планування і конкуренція поєднуються лише на шляху планування в ім'я конкуренції, але не на шляху планування проти конкуренції» (с. 129).

Сфокусовано увагу на концепті «єдинопланування».

Слушно зазначається, що «політична свобода неможлива без свободи економічної, яка, у свою чергу, є основою, підґрунтам для будь-якої іншої

свободи. Але економічна свобода не може бути свободою від будь-яких економічних турбот, а саме таку свободу обіцяють соціалістична та комуністична ідеології, що приведе до втрати людьми свободи вибору, взагалі» (с. 143).

Стосовно аналізу взаємозв'язку понять свободи та захищеності викликає цікавість твердження, що «небезпечне для свободи протиставлення її захищеності, воно вводить в оману багатьох людей. Насправді, свобода – це і є захищеність» (с. 166).

У п'ятому розділі здійснено детальний аналіз меж свободи індивіда та влади держави. Викликає цікавість думка дисертанта, що владу необхідно децентралізувати для того, щоб вона становила якомога меншу загрозу політичній та економічній свободі (с. 171).

Здійснено розгляд проблематики свободи в аксіологічному контексті. Привертає увагу аналіз взаємозв'язку моралі та політики в контексті авторитаризму/тоталітаризму.

Крізь призму аналізу теорії Ф. А. фон Гаєка слушно зазначається, що «свобода утворюється не через вседозволеність, а через обмеження. Саме проведення невидимого кордону, чого не можна робити перетворює несвободу в свободу, а хаос в гармонію» (с. 196).

У цілому, достовірними і достатньо обґрунтованими є висновки та пропозиції дисертанта (с. 209-220). Наукова новизна основних положень дисертаційного дослідження є аргументованою та переконливою.

З технічної точки зору дисертаційна робота виконана на належному рівні, у відповідності до останніх вимог Міністерства освіти і науки України.

Апробація основних положень дисертації здійснена на наукових конференціях різного рівня. Кількість та обсяг публікацій цілком відповідає встановленим вимогам. Вони повною мірою відображають результати дисертаційного дослідження і в установлений термін надруковані у фахових і наукових виданнях.

Автореферат відображає зміст основних ідей дисертаційного дослідження.

Таким чином, зважаючи на сформульовану мету та поставлені завдання дисертаційного дослідження Є. М. Лукашенка, слід зазначити, що дана робота має цілком логічну структуру, достатній ступінь наукової новизни, синтезує в собі значний обсяг теоретико-методологічного матеріалу.

Втім, робота Є. М. Лукашенка викликає деякі критичні зауваження, які не впливають на позитивне враження від дисертаційного дослідження, не знижують його цінності та наукової новизни.

Перше зауваження. В осмисленні категорії свободи варто було звернути увагу на дві ліберальні традиції в політичній теорії: ангlosаксонську та континентально-європейську. Для ангlosаксонської версії лібералізму вельми важливим стало акцентування пріоритетності еволюційного розвитку, у поступі якого вирішальної ролі набувають спонтанні чинники. Саме тому центральною ідеєю ангlosаксонської ліберальної версії (Дж. Локк, Д. Рікардо, А. Сміт, Д. Юм та ін.) стала ідея свободи в межах закону.

У континентально-європейській версії лібералізму (Б. Констан та Ф. Гізо), що з'явилася як інтерпретація ангlosаксонського варіанту, спостерігалося скептичне ставлення до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття. Вважалося, що завдяки всесильності людського розуму можна побудувати оптимальний суспільний устрій. Щодо розуміння поняття свободи континентальні ліберали вважали більш важливою свободу певної соціальної групи, але аж ніяк не свободу індивіда.

Подібний підхід (стосовно виокремлення двох ліберальних традицій у політичному дискурсі) відобразився і в теоріях місцевого самоврядування, і в теоріях демократії.

Слід зазначити, що у дисертаційній роботі детально аналізуються різні виміри поняття свободи. Разом з тим, співвіднесення тих чи інших базових ознак категорії свободи з домінуючим політичним дискурсом лібералізму

значно збагатило б дослідження. Тим більше, що специфіка концепції свободи Ф. А. фон Гаєка переважно детермінована ідеями ангlosаксонського політичного дискурсу.

Друге зауваження стосується вельми цікавого аналізу меж свободи у дисертаційному дослідженні. Основне завдання ліберальних реформ полягає в обмеженні втручання держави в приватне життя індивіда (держава – це «нічний сторож», якого майже ніхто не помічає). Саме цього обмеження стосується ліберальне кредо «laissez faire» (з французької – давайте діяти; не втручайтесь).

У дисертації зазначається, що гасло «laissez-faire» є ключовим для класичного лібералізму (с. 37). Разом з тим, у класичному лібералізмі кредо «laissez faire» стосувалося лише свободи в економічній сфері, тоді як сучасному лібералізму притаманне поступове освоєння нових сфер суспільної свободи, що розширило застосування ліберального кредо в нових вимірах суспільного буття. Фокусування уваги дисертанта на певній зміні сутнісних параметрів ліберального кредо «laissez faire» значно б посилило евристичний потенціал дисертаційного дослідження.

Третє зауваження. Варто позитивно відмітити те, що автор ретельно проаналізував і політичну доктрину лібералізму Ф. А. фон Гаєка, і його біографію. Разом з тим, Ф. А. фон Гаєка зараховують до своїх лав не лише адепти ідеології лібералізму, але й лібертаріанці та неоконсерватори. Чи не виникає тут суперечностей?

Четверте зауваження. У розділі «Свобода і демократія» зазначається, що «НТР (науково-технічна революція) та НТП (науково-технічний прогрес) вносять свої зміни у важливість тих, чи інших свобод. Навіть створюють нові, такі, наприклад, як заборона прослуховування приватних розмов з використанням телефону, чи фото та відеозйомка особи без її згоди» (с. 95). Слід зауважити, що робота значно б виграла, якщо було б більш детально розкрито розуміння автора стосовно впливу на свободу науково-технічної революції та науково-технічного прогресу.

Дисертаційна робота Лукашенко Євгена Миколайовича «Межі свободи у політичній доктрині лібералізму Фрідріха фон Гаєка» за змістом, формою викладення та досягнутими результатами є оригінальним авторським дослідженням, що відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України щодо кандидатських дисертаций (п. 9, п. 11, п. 12, п. 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами). Представлена дисертаційна робота є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, а її автор Є. М. Лукашенко заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

Офіційний опонент,

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології, політології
та культурології Харківського
національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

КУЦ

Галина Михайлівна

